

רמב"ם וחלומות

הרשו לי להציג היום פרק מתורת הרמב"ם באחד מהנושאים המעניינים במחשבה היהודית. אך קודם אקדים ואציג מגישתו על רעיונות שונים במדע האדם. הרמב"ם היה גאון. אמנם הוא הושפע ממדע תקופתו ומדענים בני זמננו לא יתחילו אפילו להתייחס לרעיונותיו, למשל באסטרונומיה. אך הרשו לי להמשיך לחשוב, שבמה שנוגע לאדם, גישתו עדיין קצת רעננה. על כל פנים, תנסו לחשוב שאנו משתמשים בה כדגם. ואם עדיין תתקשו, תתייחסו לכך כמודל ליצורים מקוסמוס אחר.

אנו מכירים את העולם שמסביבנו, מחוצה לנו ובתוכנו, דרך נתוני החושים שאנו מקבלים. המדענים שבינינו אף מבינים הרבה ממנגנוני פעולתם. לפי הרמב"ם, לא די בכך. עלינו להניח קיומו של מנגנון נוסף שאין אני יודע איך היו קוראים לו היום אם הוא היה שורד. בתקופתו קראו לו: "החוש המשותף", המכנס ומעבד את נתוני החושים השונים ועושה מהם אינטגרציה. החוש המשותף בונה מעין צג או מסך פרטי בו נוצר העתק של העולם החיצוני. אין אנו רואים, שומעים, מרגישים, את העולם שבחוץ, אלא את התצוגה שבתוכנו. מכאן ההסבר לאשליות ולהזיות שבני אדם חווים לפעמים אחרי שתיית אלכוהול, או שימוש בסמים, או בעקבות מצבים פתולוגיים שונים. עתה נוכל לנסות להבין את מנגנון החלום לפי גישת הרמב"ם ע"י שננסה לתרגם אותה לימינו. עולמנו הפסיכולוגי דומה לכאורה לבית קולנוע בו מצויים שני אולמות שונים, אחד גדול והשני קטן יותר. אלא שהמבנה הנפשי שלנו שונה ביסוד חשוב. בעולמנו הפרטי יש לשני האולמות מסך משותף. כשבאולם הגדול מוקרן סרט על הצד האחד של המסך, אין כלל יכולת באולם הקטן להשתמש בצדו השני. רק כאשר ההקרנה באולם הגדול מופסקת, מתאפשרת ההקרנה באולם הקטן. באולמנו הפסיכולוגי הרגיל, מוקרנות בערנות ללא הרף תמונות שהחושים מביאים. רק כאשר הקרנות אלו מושבתות, בשינה למשל, כיוון ההקרנה יכול להתהפך. או אז, ניתן יהיה לראות סרט המוקרן מהצד הפנימי. זהו החלום.

עולם החלומות מגוון ואינדיבידואלי. אך מי הבמאי המבטיח גיוון זה? לפי הרמב"ם עלינו לחפש אותו בין הכשרים השונים בנפש האנושית. הוא לא השכל, שכולו הפשטה, אלא הדמיון - האומן שבנפשנו, שכתוכנת ציור משוכללת, שומר תמונות מיובאות מהחוץ, מעבד ומשלב אותן בסיפור חדש שנוצר. עד כאן ביחס לבמאי, אך מי התסריטאי? לפי הרמב"ם הטכנאי הקולנועי גם הוא על פי רוב, הדמיון, בפרצוף אחר. ועדיין, מי כתב את הטקסט אותו הדמיון הפך לסרט?

לעיתים, "תסריט" החלום מתעלה למדרגה של יצירה חשובה שבה האדם אינו שופך את עולמו הפנימי הקטן לתוך החלום, אלא הופך כלי לשפע גדול הפורץ אליו מהחוץ. לפעמים מגיע

שפע זה מן השכל, תופעה המסבירה חלומות בהם מצאו חכמים פתרונות לשאלות המדעיות בהן עסקו. אך לפי הרמב"ם, תסריט החלום עשוי אף להגיע ממרחקים גדולים יותר, מעבר לאדם. דברי החכמים שקבעו כי החלום הוא אחד משישים שבנבואה, חושפים כאן את משמעותם העמוקה. המכניזם הפסיכולוגי של החלום ושל הנבואה דומים, המסרים באים מעולמות אחרים. כך הגענו לגבול שבין החלום לבין החזון והנבואה. אלא שגבול זה מלא סכנות עליהן מתריע ירמיהו (כג, כה-לב): "שִׁמְעֵתִי אֶת אֲשֶׁר אָמְרוּ הַנְּבִאִים הַנְּבִאִים בְּשִׁמִּי שֶׁקֶר - - לֵאמֹר חֲלַמְתִּי חֲלַמְתִּי... נְבִאֵי הַשֶּׁקֶר וְנְבִיאֵי תַרְמֶת לִבָּם, הַחֲשָׁבִים לְהַשְׁכִּיחַ אֶת עַמִּי, שֶׁמִּי בְּחִלּוֹמָתָם אֲשֶׁר יִסְפְּרוּ... הַנְּבִיאֵי אֲשֶׁר אֱתוּ חֲלוֹם יִסְפֹּר חֲלוֹם וְאֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֱתוּ יִדְבֹּר דִּבְרֵי אֱמֶת! מַה לַּתִּבֶּן אֶת הַכֶּר?"

למדנו מהפסיכולוגים שהחלום מהווה פתח אל הבלתי מודע של האדם. מה יש בבלתי מודע זה? האמנם הוא ה'אני' הפרימיטיבי שבתוכי? הפנטזיה הנשלטת על ידי עיקרון העונג? לדעתי, התשובה לשאלה זאת שנוייה במחלוקת בין החסידות לבין תנועת המוסר. הבה ונשווה את המודעות לרצפת ביתינו. הירידה לבלתי מודע פירושה, לפי השקפתם של אנשי תנועת המוסר הקיצוניים, לנקות את האבק שמתחת לשטיח. לפי השקפת החסידות, שהראי"ה קוק פיתח, הצלילה לבלתי מודע דומה לחפירת באר מים. בתחילת החפירה נמצא אולי מים דלוחים, אולם במעמקים נגיע למים חיים וטהורים. מכאן הבדלי הגישות. תנועת המוסר חושדת, כפרוידיאנים, בבלתי מודע האנושי, ב"כוחות הכהים" שבאדם. בשביל גדולי המוסר עולמו הפנימי של האדם, וודאי העולם האישי שלהם, היה שקוף. הם הכירו כל "גרגיר אבק", כל אינטרס שיכול לקנן באדם.

החסידות, לעומת זאת, הגיעה כבר במאה הי"ח לגילוי הבלתי מודע מתוך ההנחה שהאדם הוא צלם א-להים. חרותה בזכרוני התמונה, בה מורי ורבי, פרופ' שושני הנעלם, מסתובב ומצביע על הקירות של החדר בו למדנו, כאילו הקירות מלאים ספרי קבלה, ואומר שהספרייה הקבלית עוסקת בנפש האנושית. כך למשל רומזת ספירת החכמה, לחלון הנפתח אל מעבר לעולמנו האינדיבידואלי. משם נובעת האינטואיציה, מקור הגילוי והיצירה. אנשי המוסר חיפשו את ה'נגיעה' כדי לבער אותה, החסידים - את ה'נביעה' של הטוב כדי להעצים אותו. זהו המבוע של החידוש, אך גם של רגשות העשויים לרפא את הנפש האנושית ולפתח קשרים בריאים בין בני אדם. כאן מתקשרים אנו אל גישותיהם של ויקטור פרנקל ופסיכולוגים לא-פרוידיאנים אחרים.

לדעתי, שתי הגישות צודקות, הכל תלוי עד איזה עומק אנו חופרים. החלומות מהווים דלתות לעולם הקסום והמכושף, המפתה והמאיים של מציאותינו הפנימית. אולם הם גם דלתות לעולמות נעלמים הקיימים מעבר לנו. ואולי, הם גם יכולים להסביר תופעות שמעבר לטבעי, בהן האדם קופץ לכאורה אל מעבר למגבלות הזמן והמקום. מעבר לכך, החלום נותן מקום לחזון הנבואי. לדעתי, החלום מצביע על גבולותיה של הפילוסופיה המטריאליסטית.

ואולי החלומות - היפים והסיוטים אינם אלא מודלים : השינה היא אחד משישים של המוות,
והחלום אחד משישים של עולם הבא, על שני מדוריו, הגיהנום והגן-עדן. תם ולא נשלם. אי"ה
המשך בפגישה הבאה.